

*Łukasz Kwadrans**

Oczekiwane efekty resocjalizacyjne a rzeczywiste możliwości oddziaływania kuratorów sądowych

Współcześnie jesteśmy świadkami dyskursu dotyczącego kierunków zmian w resocjalizacji sprawców przestępstw. Toczy się on zarówno w środowisku naukowym, jak i w kręgach decydentów odpowiedzialnych za obecne, a także kreujących przyszłe funkcjonowanie polityki karnej w Polsce. Spotkania naukowców ze służbami probacji stają się płaszczyzną konfrontacji założeń teoretycznych wynikających z pogłębionej analizy literatury przedmiotu w kraju i za granicą, nierzadko również badań własnych, z problemami implementacji tych rozwiązań w rzeczywistości oraz wymianą doświadczeń i informacjami o dobrych praktykach. Należy wskazać, że Ministerstwo Sprawiedliwości dostrzega potrzebę współpracy ze światem nauki i wsłuchuje się również w głos praktyków. Trzeba mieć jedynie nadzieję, że ewentualne wnioski, zalecenia, rekomendacje wynikające z takich spotkań pozwolą na racjonalizację polityki karnej i jej właściwe wykonywanie prowadzące do zwiększenia efektywności oddziaływań resocjalizacyjnych wobec sprawców przestępstw¹.

* Dr Łukasz Kwadrans, Wałbrzyska Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości.

¹ Między innymi: Rekomendacje wynikające z konferencji „Polski system probacji stan i kierunek rozwoju w kontekście standardów europejskich”, Popów, 27–28 października 2008 roku; Wnioski i rekomendacje uczestników I Kongresu Kuratorskiego, Ustka, 15–17 czerwca 2009 r.; Rekomendacje Konferencji „90 lat kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość”, Warszawa, 11 grudnia 2009 roku, Sala kolumnowa gmachu Sejmu RP, organizatorami konferencji były Komisja Sprawiedliwości i Praw Człowieka Sejmu RP i Komisja Praw Człowieka, Praworządności i Petycji Senatu RP we współpracy z Ministrem Sprawiedliwości i Krajową Radą Kuratorów; Rekomendacje z Ogólnopolskiej Konferencji pt. „Rola nauki i służb probacyjnych w resocjalizacji sprawców przestępstw”, Warszawa–Lublin, 12–13 maja 2011 r.; Rekomendacje Ogólnopolskiej Konferencji pt. „Ośrodki kuratorskie – szansa na resocjalizację nieletnich w środowisku lokalnym”, Warszawa, 10 maja 2012 r., zorganizowanej wspólnie przez PEDAGOGIUM Wyższą Szkołę Nauk Społecznych w Warszawie i Krajową Radę Kuratorów; Rekomendacja CM/Rec(2010) 1 Komitetu Ministrów Państw Członkowskich Rady Europy w sprawie reguł probacji (Przyjęta przez Komitet Ministrów 20 stycznia 2010 roku na 1075 posiedzeniu Zastępców Ministrów).

Miarą pracy personelu resocjalizacyjnego wydaje się być jego efektywność. Oceny skuteczności działań tych służb dokonywać próbują zarówno przełożeni, jak również instytucje zewnętrzne, środowisko naukowe, czy zwykli obywatele. Ministerstwo Sprawiedliwości podobnie do innych instytucji państwowych podejmuje się opisu funkcjonowania kurateli sądowej w Polsce poprzez prowadzoną sprawozdawczość, liczbę wykonywanych orzeczeń, wywiadów środowiskowych i innych zadań w konfrontacji z liczbą powrotów do przestępstw. Instytucje zewnętrzne, takie jak ośrodki pomocy społecznej, szkoły, poradnie uzależnień i inne oczekują skutecznego działania od kuratorów sądowych prowadzącego do zmiany postaw podopiecznych w społecznie pożądanym kierunku. Środowisko naukowe wydaje się być podzielone pomiędzy ideą kurateli wychowującej a kurateli kontrolnej. Wskazuje na konieczność realizacji zaleceń wynikających z dorobku pedagogiki resocjalizacyjnej zauważając jednocześnie niedomagania systemu, który nie pozwala na ich rzetelne wdrożenie. Dodatkowo oczekiwania efektywności są bardzo rozbudowane po stronie społeczeństwa, które żąda odpowiedniej reakcji na niewłaściwe funkcjonowanie jednostek niedostosowanych. Natomiast podopieczni i ich rodziny wydają się być najbardziej roszczeniowi jeśli chodzi o dostarczenie pożądanego efektu oddziaływań kuratorów sądowych. Na końcu należy podkreślić, że sami kuratorzy chcieliby poczucia skuteczności i sprawstwa wynikającego z ich działalności, narzędzi, które mogłyby w zalecany sposób możliwie szybko wpłynąć na zmianę w postępowaniu skazanego.

Na początku kwietnia 2011 r. ukazał się projekt dokumentu Strategia „Sprawne Państwo 2011–2020” przygotowany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji². Tym samym rozpoczęto konsultacje nad dokumentem, który w swej idei miał określać cele i kierunki działań, jakie należałoby podjąć, aby podnieść sprawność i efektywność państwa do 2020 roku. W kontekście rozważań zawartych w temacie tego tekstu wydaje się zasadne odniesienie do kilku kwestii podjętych w owej Strategii. Jak wskazano bowiem w Celu 5: „Polska probacja jest nieefektywna, co znajduje wyraz w znacznym poziomie przestępczości osób poddanych uprzednio oddziaływaniom probacyjnym”³. Dalej, w załączniku, można jeszcze przeczytać: „W zakresie działań kuratorów sądowych podstawową przyczyną wysokiej powrotności podopiecznych do przestępstwa jest niska jakość wykonywanych działań, połączona z brakiem efektywnego systemu ich weryfikacji, a przede wszystkim analizy i oceny skuteczności działań kuratora sądowego”⁴. Na stronie 58 autorzy odnoszą się lakonicznie do jednego badania Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości. Jest to spore uproszczenie, nierzetelnie uzasadnione. Formułowanie takich ocen powinno być poparte odpowiednią argumentacją i badaniami. Oba projekty dokumentów zawierają pewne nieprawidłowości w ocenie funkcjonowania kuratorskiej służby sądowej,

² http://www.msw.gov.pl/portal/pl/2/9075/Strategia_Sprawne_Panstwo_20112020.html (27.02.2013).

³ Strategia „Sprawne Państwo 2011–2020”, Cel 5. Skuteczny wymiar sprawiedliwości i prokuratura, s. 101–110, dział 5.3 Nowoczesna i efektywna probacja, s. 108.

⁴ Załącznik do Strategia „Sprawne Państwo 2011–2020”, 4.5. Funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości i prokuratura, s. 54–61, Probacja – s. 59.

a niektóre z proponowanych działań w celu jej usprawnienia są co najmniej dyskusyjne. Należy w tym miejscu wspomnieć, że Krajowa Rada Kuratorów szczegółowo odniosła się do treści przedmiotowego projektu⁵, nie tylko w zakresie wyrażenia stanowczego sprzeciwu dotyczącego podważania profesjonalizmu kuratorskiej służby sądowej, likwidacji pionu rodzinnego kurateli i wydzielenia służby ze struktury sądownictwa powszechnego. Krajowa Rada Kuratorów biorąc udział w konsultacjach projektu zwróciła jednocześnie uwagę, że w dokumencie odnaleźć można szereg zgłaszanych przez środowisko kuratorskie przy okazji konferencji senackich (2003, 2008), sejmowych (2009) i podczas I Kongresu Kuratorskiego (2009) postulatów niezbędnych reform zmierzających do: określenia podstawowych zadań służby probacyjnej, w szczególności w zakresie uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych, zmiany modelu kuratorskiej służby sądowej ze społeczno-zawodowego na zawodowy, rozwoju funkcji diagnostycznych kuratorów sądowych w fazie postępowania przygotowawczego i rozpoznawczego poprzez opracowanie nowoczesnych narzędzi prognostyczno-diagnostycznych, wypracowania optymalnego systemu nadzoru nad kuratorską służbą sądową poprzez stworzenie jednolitego systemu oceny efektywności probacji, informatyzacji kurateli⁶.

Poza powyższym autorzy Strategii nie odnoszą się do problemów wynikających z funkcjonującego nadmiernego obciążenia pracą kuratorów sądowych i wielości zadań biurokratyzujących kuratorską służbę sądową. Problem jest aktualny szczególnie w kontekście niedawnych wydarzeń, które wzbudziły zainteresowanie mediów. Istotne wydaje się podjęcie możliwych działań w celu racjonalizacji pracy kuratorskiej służby sądowej, odpowiedzialnego ustalania standardów obciążenia pracą kuratorów i rzetelnego ich przestrzegania. Na wspomniane wyżej, nagłośnione medialnie zdarzenia z udziałem kuratorów sądowych nie pozostaje bez wpływu aktualna sytuacja kuratorskiej służby sądowej i trudności w wykonywaniu przez nią zadań. Krzywdzący dla kuratorów sądowych jest fakt pomijania w przekazach medialnych, a także stanowiskach resortu sprawiedliwości oraz innych instytucji wielości zadań, obowiązków i czynności, które wykonują obecnie kuratorzy sądowi oraz mnogości prowadzonych w całej Polsce działań, inicjatyw, projektów, programów wykraczających poza ustawowe obowiązki kuratorów.

Kuratorzy sądowi zgodnie z art. 1 ustawy o kuratorach sądowych z 27 lipca 2001 r. (Dz.U. 2001, Nr 98, poz. 1071 z późn. zm.) realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu. Wykonywane są one przez kuratorów rodzinnych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich oraz kuratorów dla dorosłych wykonujących orzeczenia w sprawach karnych.

⁵ Pismo Krajowej Rady Kuratorów nr KRK 29/III/2011 z 10.05.2011 r. dotyczące konsultacji projektu strategii „Sprawne Państwo 2011–2020”, skierowane do Ministra Sprawiedliwości i MSWiA.

⁶ Tamże.

Kuratorska służba sądowa 31 grudnia 2011 roku⁷ liczyła 5210 osób (5207,5 etatów): 93 kuratorów okręgowych (łącznie z zastępcami), którzy kierowali kadrą 5117 (5114,5 etatu) kuratorów zawodowych, w tym 2 kuratorów oddelegowanych do pracy w Ministerstwie Sprawiedliwości i 61 aplikantów kuratorskich, przygotowujących się do zawodu. Kuratorzy zawodowi dla dorosłych (3137,5 etatów) współpracują z liczącą 18 043 osób kadrą kuratorów społecznych, a 1977 kuratorów zawodowych rodzinnych współpracuje z 13 242 kuratorami społecznymi. Starania Krajowej Rady Kuratorów zmierzające do zwiększenia liczby etatów kuratorów sądowych nie dają oczekiwanego rezultatu.

Kuratorzy zawodowi wykonywali w 2011 roku (według stanu na 31 grudnia) zadania w 443 953 sprawach osób skazanych wyrokami sądów karnych oraz 179 816 sprawach podopiecznych sądów rodzinnych. Ponadto kuratorzy sądowi przeprowadzili 665 262 wywiady środowiskowe, z czego kuratorzy dla dorosłych – 320 088, a rodzinni – 345 174 wywiady środowiskowe. Średnia liczba spraw przypadająca na jeden referat kuratora zawodowego dla dorosłych wyniosła 141,5, w tym 87,7 dozorów i 31,2 kary ograniczenia wolności oraz 102 wywiady środowiskowe (średnio 8,5 miesięcznie). Natomiast średnie obciążenie kuratora rodzinnego wyniosło 91 spraw, w tym 76,1 nadzorów, a ponadto w skali roku przypadało średnio 174,6 wywiadów środowiskowych (średnio 14,6) na kuratora. W prowadzonych przez siebie sprawach kuratorzy dla dorosłych złożyli do sądu 162 367 wniosków o zmianę lub modyfikację orzeczenia, a kuratorzy rodzinni 84 351 takich wniosków.

W roku 2011 kuratorzy zakończyli postępowanie sądowe w 393 893 sprawach. Kuratorzy dla dorosłych zakończyli postępowanie w 296 512 sprawach, w tym: 140 230 objętych dozorem, 113 332 dotyczących kary ograniczenia wolności oraz 42 950 dotyczących kontroli okresu próby, przerwy w karze i przygotowania do zwolnienia. Natomiast kuratorzy rodzinni zakończyli postępowanie w 97 381 sprawach, w tym w 59 457 sprawach z nadzorem.

Część zadań wykonywanych przez kuratorów sądowych nie jest ujmowana w statystykach Ministerstwa Sprawiedliwości. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. 2003 Nr 116, poz. 1100) nie uwzględnia wielu czynności wykonywanych przez kuratorów, w tym przede wszystkim przeprowadzania wywiadów środowiskowych lub obecności przy kontaktach rodziców z dziećmi ustalonych przez sąd opiekuńczy. Terminowe wykonywanie powierzonych obowiązków wymusza na kuratorach sądowych konieczność korzystania ze swoich prywatnych samochodów. Kuratorska służba sądowa jest jedyną służbą, która do realizacji zadań wynikających z przepisów prawa używa własnych narzędzi i środków (m.in. swoich samochodów i prywatnych telefonów komórkowych).

⁷ Dane statystyczne za rok 2012 są jeszcze w przygotowaniu Ministerstwa Sprawiedliwości i Krajowej Rady Kuratorów, dostępne i prezentowane są informacje za rok 2011. Opracowanie na podstawie sprawozdania MS-S 40 za rok 2011 z 5 marca 2012 r. i danych Komisji Monitorowania Warunków Pracy Placy i Obciążeń Obowiązkami Krajowej Rady Kuratorów.

Od około 3 lat liczba spraw kuratorów dla dorosłych utrzymuje się na stabilnym poziomie, a kuratorów rodzinnych nawet nieznacznie maleje, jednak stopień złożoności wykonywanych zadań wyraźnie rośnie. Z roku na rok kuratorzy rodinni napotykają na coraz większy opór w wykonywaniu swoich zadań, w szczególności dotyczących odebrania dziecka od rodziców albo kontaktów rodzica z jego małoletnim dzieckiem. Tylko w 2011 roku odnotowano 248 przypadków utrudnień i oporu podczas odebrania dziecka (ok. 14% wszystkich tego rodzaju spraw) i 205 (ponad 25%) takich sytuacji w sprawach dotyczących kontaktów rodzica z dzieckiem. Wiele z nich staje się tematem dramatycznych doniesień medialnych.

W 2011 roku odnotowano 274 przypadki napaści i agresji fizycznej wobec kuratora, wskutek których toczyło się 113 postępowań karnych oraz 163 przypadki napaści zwierząt domowych na kuratora.

Pomimo tych obiektywnych trudności kuratorzy sądowi angażują się w wiele projektów, programów, inicjatyw skierowanych do swoich podopiecznych, a także mających charakter szeroko pojętej prewencji społecznej. Kuratorzy dla dorosłych oprócz ustawowych czynności związanych z kontrolą, wychowaniem i resocjalizacją skazanych, współpracują z instytucjami, w których wykonywana jest kara ograniczenia wolności, ze służbą penitencjarną zakładów karnych. Wielu kuratorów sądowych działa w strukturach instytucji zajmujących się udzielaniem pomocy potrzebującym, np. w Miejskich lub Gminnych Komisjach Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Prowadzą zajęcia w grupie osadzonych w Oddziałach Zewnętrznych Aresztów Śledczych w ramach Więziennego Klubu Pracy. Uczestniczą w działalności Punktów Interwencji Kryzysowej, w pracach zespołów interdyscyplinarnych, w stowarzyszeniach, które działają na rzecz promocji reintegracji społecznej, resocjalizacji i tolerancji, są pracownikami naukowo-dydaktycznymi uczelni wyższych, wykonują mandaty radnych, pracują w punktach „Niebieska Linia”, telefonu zaufania dla dzieci i młodzieży oraz w ośrodkach interwencji kryzysowej, współorganizują kampanie na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie, współtworzą Lokalne Systemy Profilaktyki Krzywdzenia Małych Dzieci, biorą udział w rekwalifikacji domów dziecka, współtworzą Środowiskowe Programy Profilaktyki dla Dzieci i Młodzieży, są także członkami takich organizacji jak np.: Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom Pozbawionym Naturalnego Środowiska Rodzinnego „Nadzieja”, Komitet Ochrony Praw Dziecka, Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych „Mecenat”, Towarzystwo Higieny Psychiczej, Towarzystwo Suicydologiczne. W ramach swojej pracy kuratorzy rodinni prowadzą działalność edukacyjno-profilaktyczną uczestnicząc w komisjach wychowawczych, a także w spotkaniach z młodzieżą w szkołach w ramach godzin wychowawczych. Organizują i realizują programy na terenie gmin i miast, wskazują alternatywne formy spędzania wolnego czasu dla dzieci i młodzieży. Są podstawowym organem realizującym środki probacji w Polsce. Kuratorska służba sądowa, to grupa ludzi zaangażowanych w swoją pracę, nierzadko poświęcających jej swoje zdrowie i prywatny czas, aktywnie współpracujących we wszystkich inicjatywach, do których są zapraszani, a także inicjujących autorskie programy pracy z podopiecznymi. Kuratorzy sądowi pracują z osobami wykluczonymi i niedostosowanymi społecznie jak i osobami zagrożonymi tymi negatywnymi zjawiskami.

Nowe zadania kuratorów sądowych związane są zarówno z uzyskaniem nowych uprawnień jak i nałożeniem na nich dodatkowych obowiązków, a także z – będącym skutkiem zmiany przepisów – wzrostem liczby spraw wpływających w 2012 r. do zespołów kuratorskich. Związane jest to z:

- objęciem z dniem 1 stycznia 2012 r. obszaru całej Polski możliwością odbywania kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego;
- wejściem w życie z dniem 5 lipca 2012 r. nowelizacji Ustawy o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego przyjętej w dniu 25 maja 2012 r. (Dz.U. 2012, Nr 0, poz. 692);
- wejściem w życie z dniem 1 stycznia 2012 r. nowelizacji Ustawy Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw przyjętej w dniu 16 września 2011 r. (Dz.U. 2011 r. Nr 240, poz. 1431);
- wejściem w życie z dniem 1 stycznia 2012 r. Ustawy z dnia 29 lipca 2011 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2011, Nr 191, poz. 1134);
- wejściem w życie z dniem 4 lutego 2012 r. Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 stycznia 2012 r. w sprawie sposobu przeprowadzania badań na obecność alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych w organizmie skazanego lub sprawcy oddanego pod dozór lub zobowiązanego do powstrzymania się od nadużywania alkoholu lub używania środków odurzających lub substancji psychotropowych, ich dokumentowania oraz weryfikacji (Dz.U. 2012, Nr 0, poz. 104),
- wejściem w życie z dniem 15 marca 2012 r. Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 lutego 2012 r. w sprawie zasad i trybu wykonywania nadzoru nad nieletnim przez kuratorów sądowych, sposobu wykonywania obowiązków przez organizacje młodzieżowe lub inne organizacje społeczne, zakłady pracy i osoby godne zaufania oraz sposobu kontrolowania obowiązków nałożonych na rodziców lub opiekuna nieletniego (Dz.U. 2012, Nr 0, poz. 228);
- wejściem w życie z dniem 8 maja 2012 r. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 kwietnia 2012 r. w sprawie warunków i sposobu przeprowadzania badań na obecność alkoholu lub innego środka użytego w celu wprowadzenia się w stan odurzenia w organizmie nieletniego (Dz.U. 2012, Nr 0, poz. 468);
- ponadto 26 lutego 2013 r. Minister Sprawiedliwości zgodnie z delegacją zawartą w znowelizowanym art. 176 Kodeksu karnego wykonawczego wydał rozporządzenie w sprawie sposobu wykonywania obowiązków i uprawnień przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych, które zawiera także szereg nowych obowiązków dla kuratorów sądowych (Dz.U. z 11 marca 2013 r., poz. 335).

Obserwowany od kilku lat przez Krajową Radę Kuratorów systematyczny wzrost obowiązków kuratorów zawodowych (np. powierzenie kuratorom czynności organizacyjno-kontrolnych dotyczących wykonywania kary ograniczenia wolności, zobowiązanie do udziału w pracach gminnych zespołów interdyscyplinarnych, powierzenie im tzw. dozorów elektronicznych) związanych z wykonywaniem zadań zarówno w terenie jak i w siedzibie sądów oraz związanych z mnożeniem czynności biurowych w zespołach kuratorskiej służby

sądowej, powiązany z brakiem wystarczającej obsługi sekretarskiej, stwarza zagrożenie obniżenia skuteczności działań probacyjnych.

Właściwa ocena efektów resocjalizacji jest integralnym elementem każdego systemu ograniczania przestępczości⁸. Zauważyć można jednak trudności z określeniem pojęcia efektywności resocjalizacji, a tym bardziej efektywności nadzoru/dozoru kuratora sądowego⁹. W literaturze szeroko wskazuje się na ten brak, a nawet okazuje pewien pesymizm, czy zdefiniowanie tego pojęcia jest w ogóle możliwe. Najprostsza i najczęściej stosowana metodą jest bowiem ustalanie wskaźników recydywy. Nierzadko zamiennie traktuje się jej dwa rodzaje: recydywę i recydywę penitencjarną, czego rezultatem jest posługiwanie się nieporównywalnymi wskaźnikami, a ostatecznie otrzymuje się przeróżne oceny efektywności oddziaływań.

Badacze efektywności kurateli również upraszczają swoje studia do tych wskaźników. Wskazując na pozytywną rolę rodziny oraz pracy lub środowiska nie poddają jednocześnie tych wskaźników pogłębionej analizie jakościowej¹⁰. Wskaźniki recydywy są powszechnie używane jako źródło informacji o efektach resocjalizacji. Nie wyczerpują wszystkich aspektów, celów procesu resocjalizacji. Brak recydywy zadowala ustawodawcę, organy państwa, społeczeństwo, jednak nie musi być wynikiem pełnej kontroli jednostki w sytuacji kryminalnej. Nie musi również wynikać ze świadomej i konsekwentnej zmiany jej stylu życia, kompletnych postaw. Może być zbiegiem okoliczności powstrzymujących jednostkę przed zachowaniem naruszającym normy prawne lub brakiem *sytuacji pokusy*¹¹. Nie zadowala zatem pedagogów, badaczy¹². Recydywa jest jedynie wskaźnikiem behawioralnym, nie zawsze zbieżnym z osobowościowymi wyznacznikami zachowania.

⁸ Zob. B. Urban. *Ocena rezultatów resocjalizacji*. W: B. Urban, J.M. Stanik (red.). *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*. Warszawa 2007, s. 312–317.

⁹ R. Opora. *Efektywność i możliwość jej oceny w instytucji kurateli sądowej*. „Probacja” 2011, 3, s. 65–72.

¹⁰ B. Urban. *Dz.cyt.*, s. 316.

¹¹ Tamże.

¹² Por. m.in. A. Balandynowicz. *Probacja. System prawidłowego karania*. Warszawa 2002, s. 275; B. Urban. *Dz.cyt.*, s. 316; D. Wójcik (red.). *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*. Warszawa 2010, s. 319–366; R. Opora. *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk 2006, s. 99; R. Opora. *Złożoność pojęcia efektywności instytucji kurateli sądowej*. „Probacja” 2010, 3–4, s. 33,34; R. Opora. *Efektywność i możliwość...*, s. 65–72; T. Jedynak. *Efektywność kuratorskiej służby sądowej w Polsce a standardy dotyczące sankcji i środków alternatywnych*. W: *Polski system probacji, stan i kierunki rozwoju w kontekście standardów europejskich. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności, 27–28 października 2008 r.*, Kancelaria Senatu Warszawa 2010, s. 448–451; A. Samek. *Kompetencje zawodowe kuratorów sądowych i ich wpływ na pomiar efektywności pracy – rozważania teoretyczne*. „Probacja” 2012, 1, s. 5–14; B. Hołyst. *Elastyczność i selektywność oddziaływań resocjalizacyjnych jako warunki ich skuteczności*. „Probacja” 2012, 2, s. 5–16; A. Balandynowicz. *Metodyka oddziaływania pedagogicznego a skuteczność procesu reintegracji społecznej w warunkach probacji (część I i II)*, „Probacja” 2012, 2, s. 17–33, „Probacja” 2012, 3, s. 43–60; R. Opora. *Kierunki współczesnych badań nad efektywnością oddziaływań resocjalizacyjnych*. „Probacja” 2012, 3, s. 67–81; M. Jaszczuk. *Efektywność pracy kuratora rodzinnego*. „Probacja” 2012, 3, s. 175–189.

Metody oceny efektów resocjalizacji rozwijały się w ostatnich dziesięcioleciach, jednak dotyczyły przede wszystkim funkcjonowania jednostek penitencjarnych. Diagnoza rezultatów resocjalizacji dostarczała jedynie wskaźników zbliżonych do rzeczywistości, co prowadziło i prowadzi niekiedy nadal do skrajnych poglądów i ocen dotyczących sensu resocjalizacji. Realna ocena efektywności resocjalizacyjnej działań kuratorów sądowych powinna wskazywać na poprawę pedagogiczną, a nie jedynie kryterium poprawy jurydycznej.

Przy działaniach pozainstytucjonalnych (profilaktyka, readaptacja, probacja, terapia) problem oceny skutków resocjalizacji jest znacznie bardziej skomplikowany. Adekwatna ocena opierałaby się na analizie wszystkich wskaźników od zamiaru dokonania przestępstwa do zakończenia procesu resocjalizacji, m.in.:

- brak powrotności do przestępstw;
- pozytywne przemiany w sferze motywacyjnej, kontrolnej;
- efektywne uczestnictwo w życiu społecznym¹³.

Badania takie powinny być długoterminowe i powtarzane.

Dotychczas wypracowano bowiem sprawne metody prowadzenia diagnozy podopiecznego, przyjęcia i realizacji indywidualnego programu resocjalizacji, lecz wciąż nie dokonano adekwatnej ewaluacji podejmowanych oddziaływań. Wskazanie sposobów i narzędzi oceny podejmowanych czynności mogłoby zapobiec dotychczasowemu poczuciu bezradności oraz wpływać na poziom satysfakcji kuratorów sądowych z wykonywanej pracy. Należy również zwrócić uwagę na istotność relacji interpersonalnych pomiędzy kuratorami sądowymi a podopiecznymi. Warunkiem skuteczności byłoby wykształcenie pozytywnych interakcji pomiędzy nimi. Zatem efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych byłaby uzależniona dodatkowo od jakości ich realizacji. Nie bez znaczenia pozostaje sama osoba kuratora, jego pozycja społeczna wypracowana w trakcie kontaktu z podopiecznym, autorytet, to jak jest postrzegany i jaki stosunek mają do niego klienci. Superwizja przypadków pozwoliłaby również na dokonywanie ewaluacji własnej pracy, doskonalenie poprzez informacje zwrotne i oceny nadające kierunek oddziaływaniom kuratora sądowego¹⁴.

Dokonana przez autorów projektu omawianej Strategii redukcja oceny efektywności pracy kuratora wyłącznie do powrotności do przestępstwa pozostaje w sprzeczności z aktualnymi stanowiskami naukowymi¹⁵. Badania Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości z 2008 roku pt. „Stan i perspektywy rozwoju probacji w Polsce”¹⁶ podają, że do przestępstwa powraca około 45% dozorowanych. Zatem można by zastanowić się, czy 55% zmieniło swoje funkcjonowanie dzięki wpływowi skutecznych oddziaływań kuratorów sądowych. Nie wydaje się to takie proste wobec wcześniej przedstawionych wskaźników, na które nie mają wpływu

¹³ Por. B. Urban. Dz.cyt.

¹⁴ Por. R. Opora. *Efektywność i możliwość...*, s. 65–72.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ *Stan i perspektywy rozwoju probacji w Polsce*, IWS/S/060/24/2008, pod red. naukową prof. dr hab. Dobrochny Wójcik. Zob. D. Wójcik (red.). Dz.cyt.

kuratorzy sądowi. W badaniu Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości wyraźnie podkreślano, że starano się badać nie tylko efektywność prawną (brak powrotności do przestępstwa), ale równocześnie efektywność społeczną (wpływ dozoru na sytuację społeczną podopiecznego). Tym samym naturalne wydaje się stwierdzenie, że efektywność pracy kuratora jest uzależniona nie tylko od jego właściwości osobistych, przygotowania, zaangażowania, ale przede wszystkim od postawy podopiecznego i od wielu czynników sytuacyjnych, dostępnych zasobów wewnętrznych i zewnętrznych (wyposażenia, narzędzi, informacji, pomocy ze strony innych instytucji, dostępnych procedur postępowania, czasu na wykonanie zadania i nieprzewidzianych zdarzeń losowych)¹⁷. Poza tym kurator sądowy jest tylko jednym z elementów systemu probacji, a nie można przy tym zapominać o roli jaką pełni w całym procesie podopieczny. Nie ma zatem podstaw do twierdzenia, że powrotność ok. 45% dozorowanych do przestępstwa stanowi o niskiej jakości oddziaływań kuratorów sądowych.

Wobec powyższych rozważań należałoby podjąć próbę odpowiedzi na pytanie o oczekiwane efekty oddziaływań kuratorów sądowych¹⁸. Pomimo wskazywanych wcześniej niebezpieczeństw związanych z upraszczaniem oceny pracy służb probacji do tego wskaźnika, na pierwszym miejscu najczęściej wymienianą będziemy wciąż brak powrotności do przestępstw. Tym samym traktuje się kuratorów sądowych jako jedną ze służb nie tylko probacyjnych, ale i prewencyjnych, mających zapewnić obywatelom poczucie bezpieczeństwa i doprowadzać do spadku przestępczości. Dodatkowo oczekuje się od kuratorów sądowych przywrócenia skazanego, podopiecznego do właściwego funkcjonowania w społeczeństwie. Gdy oddziaływania dotyczą osoby nieletniej pożądane byłoby dokonanie redukcji zaniedbań wychowawczych, edukacyjnych, a jeśli jest to sprawa związana z ograniczeniem władzy rodzicielskiej, to także opiekuńczych. Kurator sądowy według wielu ocen powinien zmobilizować nadzorowanego/dozorowanego do wypełnienia zobowiązań nałożonych przez sąd. Dodatkowo sami podopieczni oczekują najczęściej pomocy społecznej (zabezpieczenia mieszkania, pracy, pomocy materialnej). Niejednokrotnie liczą na doprowadzenie do rozwiązania problemów osobistych, rodzinnych. Większość oceniających (przełożeni, społeczeństwo, instytucje, podopieczni i ich rodziny) oczekują od kuratorów sądowych dyspozycyjności oraz mobilności, natychmiastowych, skutecznych działań, które miałyby stać się miarą ich efektywności.

Mając na uwadze rzeczywiste możliwości oddziaływań kuratorów sądowych wypada wskazać narzędzia jakimi na co dzień dysponują. Podstawowym jest sam kurator sądowy, jego siła perswazji, rozmowa wychowawcza, pedagogizująca, ostrzegawcza, dyscyplinująca (należą do często stosowanych form oddziaływania kuratora sądowego). Może on składać

¹⁷ Zob. A. Samek. Dz.cyt.

¹⁸ W pierwszym kwartale 2011 r. przeprowadzono badanie na ten temat wśród kuratorów sądowych okręgu świdnickiego. Pytania kwestionariusza ankiety dotyczyły: efektów oddziaływań oczekiwanych od kuratora sądowego, rzeczywistych możliwości oddziaływania, przeszkód efektywności oddziaływań kuratora sądowego. W pięciu sądach rejonowych okręgu świdnickiego na 160 zatrudnionych jest 93 kuratorów dla dorosłych i 67 kuratorów rodzinnych (66 kuratorów sądowych ma staż pracy poniżej, a 94 powyżej 15 lat pracy).

odpowiednie wnioski do sądu, kontrolować i informować sąd o efektach pracy z dozorowanym/nadzorowanym. Często podejmuje współpracę z innymi instytucjami do wzmocnienia swoich oddziaływań. Konieczne jest również współdziałanie ze środowiskiem rodzinnym dozorowanego/nadzorowanego. Wśród innych form oddziaływań kuratorów sądowych na podopiecznych można wymienić jeszcze na podstawie wspomnianych wcześniej badań:

- mobilizację do podjęcia terapii (rodzinnej, psychologicznej, dla uzależnionych i współuzależnionych);
- wnioski składane do innych instytucji niż sąd (gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, prokuratura, urzędy gmin);
- wspomniany już własny pozytywny przykład;
- wykorzystywanie i zaangażowanie własnych umiejętności zdobytych podczas szkoleń, studiów w ramach dokształcania;
- udział w superwizji przypadków;
- używanie samochodów prywatnych i telefonów komórkowych do celów służbowych dla usprawnienia wykonania coraz większej liczby zadań.

Procedury sądowe, których powinien przestrzegać kurator mają być jego narzędziem pracy, stanowią zarówno zasoby (np. wnioski w postępowaniu incydentalnym), jak również wpływają na usztywnienie, dehumanizację procesu resocjalizacji. Oczekiwanie na orzeczenia w sprawie rozpatrzenia wniosków kuratora i biurokratyzacja wykonywanych przez niego czynności prowadzi do wydłużenia czasu reakcji na sytuacje, które pojawiają się podczas pracy z podopiecznym.

Wobec tak surowej oceny efektywności pracy kuratorów sądowych pojawiającej się w omówionych wcześniej dokumentach należy zastanowić się jakie ewentualne przeszkody doprowadziły do takiego stanu rzeczy. Sami kuratorzy sądowi podnoszą, jako jedną z przyczyn, brak możliwości wykorzystania skutecznych narzędzi do pracy resocjalizacyjnej. Obiektywnie analizując stan kurateli sądowej w Polsce można zauważyć również nadmierne obciążenie zadaniami (dozory/nadzory, wywiady środowiskowe). System nie zapewnia dostatecznego wsparcia instytucji zewnętrznych, a dodatkową przeszkodą w efektywności są ograniczenia przepisów prawa oraz orzecznictwo nieodpowiadające na rzeczywiste potrzeby i niewykorzystujące istniejących w systemie zasobów. Na poziom efektywności mogą mieć również wpływ trudne warunki pracy kuratorów sądowych (z uwagi na liczbę zadań, ich specyfikę, niebezpieczeństwo wykonawstwa). Wielu praktyków podkreśla również inne przeszkody wynikające z nieprawidłowego funkcjonowania systemu, między innymi brak miejsc w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, zakładach leczenia odwykowego (wpływa to demoralizująco na podopiecznych, stanowi zły przykład nieprawidłowości funkcjonującego systemu dla innych podopiecznych). Podnoszony jest brak możliwości skutecznego, szybkiego reagowania (długość rozpatrywania wniosków, brak orzecznictwa odpowiadającego rzeczywistym potrzebom działania, *quasi* wnioski, będące jedynie informacją dla sądu ze strony kuratorów rodzinnych w sprawach opiekuńczych). Sami kuratorzy sądowi podkreślają, że mają do czynienia z poczuciem bezradności, brakiem odpowiedniej współpracy ze strony innych instytucji, służb (asysty Policji przy odebraniu osoby małoletniej, problemy z uzyskiwaniem

informacji o dozorowanych/nadzorowanych od innych instytucji). Wskazują również w odpowiedziach kwestionariusza ankiety na:

- nadmierne obciążenie pracą, (często przekraczające standardy określone w rozporządzeniu);
- brak współpracy ze strony podopiecznych (postawa roszczeniowa);
- nadmierne zbiurokratyzowanie działań kuratorów sądowych, brak czasu na efektywną pracę w terenie w związku z zaburzoną relacją biuro–teren; rozbudowana dokumentacja służy kontroli pracy kuratora sądowego, a nie pomocy w pracy resocjalizacyjnej z podopiecznym;
- brak poczucia bezpieczeństwa w kontaktach z podopiecznymi;
- brak poczucia bezpieczeństwa i ochrony ze strony przełożonych w związku z wykonywanymi czynnościami, podejmowanymi decyzjami;
- brak superwizji przypadków;
- niewielką liczbę szkoleń;
- brak środków na doształcanie, zdobywanie dodatkowych kwalifikacji, rozwijanie warsztatu pracy;
- niewielką wiedzę innych służb na temat specyfiki pracy kuratorów sądowych ich zadań, możliwości, kompetencji, obowiązków, uprawnień;
- brak koordynacji pracy oraz odpowiedniej współpracy pomiędzy instytucjami zewnętrznymi i sądem;
- nieprawidłowości w zarządzaniu kadrą i małą liczbę etatów kuratorów sądowych.

Wszystkie wymienione przeszkody przyczyniają się do wadliwości funkcjonującego systemu, w ramach którego istnieją nadmierne oczekiwania efektywności, specjalizacji, profesjonalizacji oddziaływań resocjalizacyjnych bez odpowiedniego nakładu środków, etatów, szkoleń, narzędzi, rozwiązań systemowych. Powstają nowe zadania, coraz wyższe oczekiwania efektywności bez zabezpieczenia ich prawidłowego wykonania poprzez tworzenie sieci instytucji i wielości dostępnych narzędzi.

Zarówno dyskusja, którą wywołało przedstawienie projektu Strategii „Sprawne Państwo 2011–2020”, jak i stanowisko Ministerstwa Sprawiedliwości oraz opinie samych kuratorów sądowych wskazują, że należy podjąć pogłębiony dyskurs nad przyszłością tej służby probacyjnej. W dyskursie tym nie powinno jednak zabraknąć kuratorów sądowych i odniesienia się do dorobku ponad dziewięćdziesięcioletniej historii funkcjonowania tej służby w systemie wymiaru sprawiedliwości. Zgodnie z wnioskami wpływającymi podczas wspomnianych wcześniej konferencji i kierunkami wskazywanymi przez reprezentantów świata nauki, resortu sprawiedliwości, kuratorów sądowych oraz rekomendacjami Rady Europy należy prowadzić odpowiednią politykę informacyjną mającą na celu upowszechnienie wiedzy o działalności organów probacyjnych, a także dążyć do poprawy efektywności pracy probacyjnej, poprzez zachęcanie do badań, które winny być wykorzystywane do wypracowywania wytycznych w zakresie polityki i praktyki probacji. Jednocześnie konieczne wydaje się dostarczenie właściwej oceny efektów resocjalizacji jako integralnego elementu każdego systemu ograniczania przestępczości.

Odbiór społeczny kuratorów jest pozytywny, na co wskazują wyniki badań: 90% badanych zna funkcję kuratora sądowego, w tym: 96% respondentów uważa służbę kuratorską za potrzebną, 66% badanych dobrze i raczej dobrze ocenia działania kuratorów sądowych, 8% raczej źle i zdecydowanie źle ocenia działania kuratorów sądowych, 26% nie ma zdania¹⁹.

Streszczenie

Autor dokonuje opisu wielości zadań wykonywanych przez kuratorów sądowych w Polsce na tle obowiązujących przepisów. Odnosi się do rekomendacji i wniosków z wielu konferencji, a także badań z zakresu ewaluacji probacji i dotyczących jej efektywności. Dodatkowym atutem jest krótki raport z badań własnych dotyczących efektów oddziaływań resocjalizacyjnych oczekiwanych od kuratora sądowego, rzeczywistych możliwości tej służby, a także przeszkód w efektywności oddziaływań kuratora sądowego.

Kluczowe słowa: kuratorzy sądowi, probacja, efektywność, oddziaływania resocjalizacyjne.

Abstract

Expected effects of rehabilitation and the actual ability to influence probation officers

The author describe the multiplicity of tasks performed by probation officers in Poland compared to the existing regulations. It refers to the recommendations and conclusions of the many conferences, as well as research in the field of probation and evaluation of its effectiveness. Another advantage is a short report of their research on the effects of the expected impacts of rehabilitation from a probation officer, the real possibilities of this service, as well as barriers to efficiency effects of a probation officer.

Key words: probation officers, probation, effectiveness, rehabilitation activities.

Bibliografia

Balandynowicz A. (2012). *Metodyka oddziaływania pedagogicznego a skuteczność procesu reintegracji społecznej w warunkach probacji (część I i II). Probacja* 2, 3.

¹⁹ Raport końcowy z badania opinii publicznej „Wizerunek wymiaru sprawiedliwości, ocena reformy wymiaru sprawiedliwości, aktualny stan świadomości społecznej w zakresie alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów oraz praw osób pokrzywdzonych przestępstwem”, raport przygotowany przez TNS OBOP dla Ministerstwa Sprawiedliwości RP, Warszawa, lipiec 2011, s. 58–60.

- Baładynowicz A. (2002). *Probacja. System prawidłowego karania*. Warszawa.
- Dane Komisji Monitorowania Warunków Pracy Placy i Obciążeń Obowiązkami Krajowej Rady Kuratorów za 2011 r.
- Hołyst B. (2012). Elastyczność i selektywność oddziaływań resocjalizacyjnych jako warunki ich skuteczności. *Probacja* 2.
- Jaszczyk M. (2012). Efektywność pracy kuratora rodzinnego. *Probacja* 3.
- Jedynak T. (2010). Efektywność kuratorskiej służby sądowej w Polsce a standardy dotyczące sankcji i środków alternatywnych. W: *Polski system probacji, stan i kierunki rozwoju w kontekście standardów europejskich. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności 27–28 października 2008 r.* Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Opora R. (2006). *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*. Gdańsk.
- Opora R. (2010). Złożoność pojęcia efektywności instytucji kurateli sądowej. *Probacja* 3.
- Opora R. (2011). Efektywność i możliwość jej oceny w instytucji kurateli sądowej. *Probacja* 3.
- Opora R. (2012). Kierunki współczesnych badań nad efektywnością oddziaływań resocjalizacyjnych. *Probacja* 3.
- Pismo Krajowej Rady Kuratorów nr KRK 29/III/2011 z dnia 10.05.2011 r. dotyczące konsultacji projektu strategii „Sprawne Państwo 2011–2020”, skierowane do Ministra Sprawiedliwości i MSWiA.
- Rekomendacja CM/Rec(2010) 1 Komitetu Ministrów Państw Członkowskich Rady Europy w sprawie reguł probacji (Przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 20 stycznia 2010 roku na 1075 posiedzeniu Zastępców Ministrów).
- Rekomendacje Konferencji „90 lat kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość”, Warszawa, 11 grudnia 2009 r.
- Rekomendacje Ogólnopolskiej Konferencji nt. „Ośrodki kuratorskie – szansa na resocjalizację nieletnich w środowisku lokalnym”, Warszawa, 10 maja 2012 r.
- Rekomendacje wynikające z konferencji „Polski system probacji stan i kierunek rozwoju w kontekście standardów europejskich” Popów, 27–28 października 2008 roku.
- Rekomendacje z Ogólnopolskiej Konferencji nt. „Rola nauki i służb probacyjnych w resocjalizacji sprawców przestępstw”, Warszawa–Lublin, 12–13 maja 2011 r..
- Samek A. (2012). Kompetencje zawodowe kuratorów sądowych i ich wpływ na pomiar efektywności pracy – rozważania teoretyczne. *Probacja* 1.
- Sprawozdanie MS-S 40 za rok 2011 z dnia 5 marca 2012 r.
- Urban B. (2007). *Ocena rezultatów resocjalizacji*. W: Urban B., Stanik J.M. *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*. Warszawa.
- Wizerunek wymiaru sprawiedliwości, ocena reformy wymiaru sprawiedliwości, aktualny stan świadomości społecznej w zakresie alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów oraz praw osób pokrzywdzonych przestępstwem, raport przygotowany przez TNS OBOP dla Ministerstwa Sprawiedliwości RP, Warszawa, lipiec 2011.
- Wnioski i rekomendacje uczestników I Kongresu Kuratorskiego, Ustka, 15–17 czerwca 2009 r.
- Wójcik D. (red.) (2010). *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*. Warszawa.
- http://www.msw.gov.pl/porta1/pl/2/9075/Strategia_Sprawne_Panstwo_20112020.html (27.02.2013).